

Мус

Не марш, не похід, не перегін — лише шалений біг, втеча перед небезпекою, яка була повсюди: тут, там, навкруги нас, зпереду, ззаду... Рідні простори стали для нас порожньою тундрою, а ми серед неї, як зграя якихось особливих звірят, що загналися при полюванні в чужу околицю, повну інших звірят—ворожих, небезпечних, і в переважаючій кількості.

По забобістих дорогах, по слідах, прокладених серед снігових заметів чиймись—може нашими, ще вчора, позавчора, може вже наших ворогів ногами, похмурі і тривожні, бігли ми безустанку, від ранку до ночі, поки несли ноги, не маючи часу перекинутися словом, проте з однією спільною думкою у всіх, що свердлила нам мозок і перепиняла віддих: „Швидше, швидше минутиб... Чи успіємо... чи пощастить...“

І це були ми ті самі, що виходили в Зимовий Похід з ясною свідомістю й тверезою думкою, що знали на що ідуть—і не хиталися йти. Ми не боялися смерті: ми боялися роду смерті. Наша смерть перестала бути прекрасною і гордою незнайомою—вона показувалася нам намацальною, гидкою і жалюгідною: такою бо є смерть загнаного в засідку звіря... І, крім того, віддати життя, нічого не здобувши взаміну за цю ставку, це булаб задорога ціна.

Стиснувши зуби, йшли ми збитою масою. Обідрані, ледви взуті, з відмороженими ногами... Багато з нас лишало на снігу босий слід, покрашений на червоню. Нам було тяжко. Проте зброї ми не кидали, хоч яка вона була важка. О, ні! Цеж бо була наша остання ставка, наші пазурі, що ними ми до останку мали відбивати своє життя.

Кожне село, через яке проходили, могло стати для нас несподіваною засідкою. Бувало, що коли ми зупинилися без віддиху перепочити на одному кінці села, на другому стояли москалі. На останньому перестанку нас виполошили з хат, й нам довелося тікати городами. Мов нещасливий заяць, (о, щоб я дав за його прудконогість!) стрибав я по грядках, провалювався в сніг поміж ними. З проклонами, майже божевільний від свисту куль, що летіли понад ухом, я стрибнув через пліт з колючого дроту, і всією спиною своєї ватованої куртки зачепився, повісився на дротах, як жива ціль для куль. Товариші тікали, перегаляли мене... Дикий, страх обхопив мене... З нелюдською силою шарпнувся я, не знаю як, не знаю, чи залишилося що з куртки на моїй спині... Тільки далеко пізніше, коли знову збитим гуртом, тяжким і нерівним кроком бігли ми се-

ред байдужих снігових обріїв, зауважив я, що моя вухата шапка прострілена.

Ми заскочили невеличку частину москалів, напали, взяли одяг, зброю і документи... Смерть шахувала нас—і ненависні, немов апокаліптичні в своїй причасній загрозі, червоні зірки на шапках і документах мали в її обличчі стати охороною, дати нам шанс проти неї...

Довгі села по безконечній дорозі тяглися одне по однім, без краю. Ми вже не заходили до хат. Налякані селяни не знали, хто ми. Розмовляли ми по російськи. Українська мова далаб нам може часову піддержку, але могла і згубити...

Так сталося, що село К., напівдорозі до границі ми минали не зупиняючися, тим самим швидким кроком, лише міцніше стискаючи зброю. Але я, знеможений спрагою, відділюся і вскочив до першої ліпшої оселі.

В хаті сиділи три червоноармейці. Раніше, здається, ніж це дійшло до моєї свідомости, я вимовив:

— Можна вади нап'їтца?—і вже сам схопив квартиру і пив під острим розглядом трьох пар очей.

— Какой часті, таваріщ?

— У—скаво полка. М—ської дивізії. Атсталі. Спасібо, хазяйка!—І вже з тривогою в душі, доганяв своїх.

Наші майже виходили з села. Йшли трохи повільніше і всі говорили по російськи. Біля мого побратима, Головченка, йшла якась чужа постать.

— Що за один?—спитався я нишком у дальших.

— Красноармеєц. Відстав від своєї частини. Доганяє. Має нас за своїх. Кацап.

Дійсно, чужий ішов, поспішаючи, за нами, розпитував і розповідав щось, тимчасом, ми вже минали село. Одна по одній поринали гід сніг стріхи хат, тільки церковця ще висилася на горбочку.

Актори з нас були погані. Обличчя наші, навіть як на прикру ситуацію червоних військ, були запохмурі. Наша російська мова занадто виразно відбивала від його. В міру того, як ми віддалювалися від села, українська мова вертала до наших уст. Кацап ішов з нами, але зблід і згас. В нього зброю відібрали майже мовчки і без спротиву.

Йому трусилися губи. Неспокійним і благальним поглядом перебігав він по наших обличчях, силкуючися вичитати з них свою долю.

І на кожному обличчі — чи воно закам'яніло зі стисненими устами, чи нервово і болісно скривилося (наш наймолодший, Михайлик, гімназист), чи поважно й суворо-спокійно вдивлялося в далечінь, туди, де ледви помітна дорога присалася до молочно-брудного неба — на кожному обличчі прочитав він, видко, те саме, бо враз спинився, заметушився, залебедів:

— Таваріщі!..

— Ну щож, треба щось рішити,—зупинився командант.

— Таваріщі, памілуйте, пустіте...

Поважний, дебелий селянин Корнійчук, чорний і міцний, як земля, обізвався по недовгій (але якій же довгій) мовчанці:

— Пустити б можна, але щож;—зрадить!..

— Зрадить!—як луна відгукнувся поблідлий Михайлик.

Очі його розширилися, повіки заморгали... Решта мовчала, але сакраментальне слово знайшло відгук у кожному мізку. Та де! Воно там дзвонило від самого початку електричним дзвінком, безупину...

Сотник повільно почав в'дстібувати револьвер. Москаль упав на коліна.

Властиво, це був звичайний собі кацап, лапотник. Скуластий. Кирпатий. Безкольоровий. Мізерний. В гурті, безперечно, такі небезпечні. Та в цю хвилину... А зрештою—невідповідальна одиниця, цілком нешкідлива...

Нешкідлива?

— Таваріщі.. Пани... Вот те крест—не видам. Па мабілізації же. Жонка маладая... памілуйте...—повз на колінах, обіймав чоботи... плакав...

Ворушилося почуття брідливої жалости. Чорт візьми, я скінчив російську школу, та, мабуть і більша частина нас так само. Нас виховували на російській культурі, на його культурі. На протязі довгих літ в наші податливі діточі душі втокмачувано „святі“ ідеї: гуманність, „непротівленіє злу“, любов до „малих сіх“ до всіх „уніжонних і оскорбљонних“, правдиву російську жалість до всього непотрібного, хирлявого, безвартісного... Може, якби він був здоровенний, як Самсон, він би не зроджував тієї жалости, занадто очевидно чуласяб тоді в ньому небезпека воєнної сили.

Все це хуртовиною неслося, крутилося в мізку, нати-скало...І проти всього лише одне мале, алеж яке важке слово:

— Зрадить!

Ми насунули глибше шапки, скинули рушниці на плечі й пішли. Чи просив хто з нас за його? Ледви. Не можна кривити душею перед небезпекою смерті.

Ми пішли. Корнійчук і ще один зісталися. Сухий тріск револьвера: ніби в долоні хтось плеснув (Мавзер, 6.35, щоб не притягти уваги ворога гучним стрілом). Потім вони наздогнали нас.

Ми йшли. Кожне обличчя було поважне, кожне мало затяті уста. Ані один не оглядався. Тільки наш найменший, Михайлик, безпомічно поглянув на церковний хрест, що ще виднівся в далечині, ніби шукав підтримки. Але й він нічого не промовив.

Інші й не оглянулися. Нам далеко ще було до безпечного місця.